

Özel Gereksinimli 9-10 Yaş Çocukların Okul Ortamındaki İletişim Becerilerinin Resim Analizi Yoluyla İncelenmesi¹

Examining through Drawing Analysis of Communication Skills in School Environment of 9-10 Year Old Children with Special Needs¹

İrfan Nihan DEMİREL² / Esra ÇİFÇİ³

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Başvuru Tarihi / Application Date: 18.05.2021 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 22.09.2021

Atf İçin / To Cite This Article: Demirel, İ. N. ve Çifçi, E. (2021). Özel gereksinimli 9-10 yaş çocukların okul ortamındaki iletişim becerilerinin resim analizi yoluyla incelenmesi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (REFAD)*, 1(2), 39-53.

ÖZ: Araştırmanın amacı özel gereksinimli 9-10 yaş çocukların okul ortamındaki iletişim becerilerinin resim analizi yoluyla incelenmesidir. Araştırma nitel araştırma yaklaşımlarından durum çalışması modeline göre yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu ölçüt örnekleme yöntemine göre seçilen ve Karadeniz Bölgesindeki bir rehabilitasyon merkezinde “disleksi (2), hafif düzeyde zihinsel engelli (2), dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (2)” tanısıyla eğitim alan 9-10 yaş aralığındaki toplam 6 ilkokul 3. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak çocuklara çizdirilen “teneffüs” konulu resim çalışmaları kullanılmıştır. Elde edilen veriler çocukların okul ortamında yaşadıkları uyum ve davranış problemlerinin belirlenmesi için öğretmenlerinden alınan bilgilerle desteklenmiştir. Resim çalışmalarından elde edilen veriler araştırmacılar tarafından geliştirilen “resim değerlendirme kriterleri” dikkate alınarak çözümlenmiştir. Araştırma sonuçları katılımcıların özel gereksinimlerine bağlı olarak sınıf içinde arkadaşlarıyla iletişim sorunu yaşadıklarını, nesnelere arasında ilişki kuramama, neden-sonuç ilişkisini kavrayamama gibi algı sorunları yaşadıklarını ortaya koymuştur. Resim çalışmalarından elde edilen veriler çocukların yaptıkları resimlerde özel gereksinimlerine bağlı olarak iletişim organlarına, akran ilişkilerinde çekingenliğin, yetersizliğin ya da iletişim problemlerinin göstergesi olarak yer verdiklerini, kendilerini çizgisel olarak ifade ederken çevrelerine karşı set oluşturma ya da ilişkiden kaçınma motivasyonu sergilediklerini göstermiştir. Ayrıca çocukların teneffüs konulu resim çalışmalarında arkadaşlarını resme dâhil ettikleri ancak kendilerini arkadaş grubundan daha uzak bir mesafede resmettikleri görülmüştür. Çocukların teneffüs ortamında kendilerini resmederken kâğıdı konumlandırma biçimleri, çocuklarda kendine güvensizlik, içine kapanıklık, yetersizlik ya da kendini anlama ve ifade etmede içgörü eksikliğinin yaşandığını göstermiştir. Bu bulgular ışığında özel gereksinimli çocukların duygusal ve psikolojik gelişimlerine katkı sağlayacak farklı sanatsal etkinliklerle desteklenen öğrenme ortamlarında, kendi yetenek ve yaratıcılıklarının ön plana çıkarılarak iletişim kurma becerilerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar sözcükler: Özel gereksinimli çocuklar, iletişim becerisi, resim analizi

¹ Bu çalışmanın bir kısmı V. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulmuştur.

² Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, nihan.demirel@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3838-6247

³Sınıf Öğretmeni

ABSTRACT: The aim of the study is to examine the communication skills in school environment of 9-10 year old children with special needs through picture analysis. The research was conducted according to the case study model, one of the qualitative research approaches. The study group of the research was chosen according to the criterion sampling method. The sample consists of 6 primary school 3rd grade students between the ages of 9-10 who were trained in a rehabilitation center in the Black Sea Region with the diagnosis of “dyslexia (2), mildly mentally disabled (2), attention deficit and hyperactivity disorder (2)”. In the research, painting works on “breathing” that were drawn by children were used as a data collection tool. The data obtained were supported by the information obtained from their teachers in order to determine the adaptation and behavioral problems experienced by children in the school environment depending on their special needs. The data obtained from painting studies were analyzed by considering the "picture evaluation criteria" developed by the researchers. According to the results of the research, the participants experience perception problems such as having communication problems with their friends in the classroom, being passive in the lessons, not being able to establish a relationship between objects, and not being able to grasp the cause and effect relationship, depending on their special needs. According to the data obtained from painting studies, children included communication organs in their pictures as an indicator of timidity, inadequacy or communication problems in peer relationships. The results of the research showed that children included their friends in their painting works on "breathing", but they painted themselves at a greater distance from the group of friends. The way in which children use paper in their paintings shows that children experience insecurity, introversion, inadequacy, or lack of insight in understanding and expressing themselves. According to these findings, it is recommended to develop communication skills by emphasizing their own talents and creativity in learning environments supported by different artistic activities that will contribute to the emotional and psychological development of children with special needs.

Keywords: Children with special needs, communication skills, picture analysis

1. GİRİŞ

Eğitimde fırsat eşitliği ilkesine göre hareket etmek tüm toplumların temel yapı taşlarının başında gelmektedir. Ancak her alanda olduğu gibi eğitim alanında da fırsat eşitliğini sağlama noktasında bazı problemler yaşanabilmektedir. Özellikle özel gereksinimli bireylere, özel eğitim hizmetleri sunulmadan fırsat eşitliğini sağlayabilmek güçleşmektedir. Nitekim her çocuk bedensel, bilişsel ve duyuşsal olarak farklılık göstermekte ve bu farklılıklar belirlenmiş sınırlar içinde kaldığında öğrenciler genel eğitim hizmetlerinden fayda sağlayabilmektedir. Farklılıkların belirli sınırları aştığı durumlarda ise genel eğitim hizmetleri bazı bireyler için yetersiz kalmakta ve amacına hizmet etmemektedir. Tam bu noktada özel eğitim hizmetleri bu bireyler için önem taşımaktadır (Doğru, 2009; Eripek, Özyürek ve Özsoy, 1996). Özel eğitim, ortalama düzeydeki öğrencilerden bariz bir şekilde ayrılan öğrenciler için bireysel olarak planlanan ve bireyin başka bir bireye bağlı olmadan yaşama ihtimalini en yüksek seviyeye çıkarmayı amaçlayan eğitim hizmetlerinin toplamıdır. Belirgin olarak özel gereksinime ihtiyaç duyan bireylerde yazılı ya da sözlü dili anlama ve kullanma ile ilgili birtakım problemler gözlemlenmektedir. Bu problemlere bağlı olarak matematiksel işlem yapma, okuma, yazma, dinleme ya da konuşma gibi yeteneklerinde birtakım aksamalar yaşayan çocuklar özel gereksinimli bireyler olarak tanımlanmaktadır (Özyürek, 2003). Özel gereksinimli bireyler işitme, görme ve zihinsel engelliler, öğrenme güçlüğü gözlenerler, duygusal ve davranışsal bozukluğu olanlar, bedensel yetersizliğe sahip olanlar, üstün zekâ ve yeteneği olanlar şeklinde gruplandırılmaktadır (Kırcaali-İftar, 1998, s. 3). Gruplandırılmada görüldüğü üzere özel gereksinimli çocukların bazıları bedensel özellikleri, bazıları da öğrenme yetenekleri bakımından genel eğitim standartlarından farklılık göstermektedir (Ataman, 2003, s. 13). Farklılığın önemli sebeplerinden birisi bu bireylerin öğrenme güçlükleri ve yaşları bakımından farklı özelliklere sahip olmalarıdır (Ulusoy ve Dilmaç, 2009).

Özel gereksinimli çocukların zekâ düzeyleri genellikle normal ya da normale yakın olsa da özellikle 9-10 yaşlarında kendilerinden beklenen başarıyı gösterememektedirler. Çok özel bir problemi gözlenmeyen bu çocuklar okul yaşantılarının başlamasıyla birlikte birtakım problemlerle karşılaşmakta ve yaşadıkları her sorun onların yakın çevresi ile iletişim kurmasını engellemektedir (Saenz, Fuchs ve Fuchs, 2005). Özyürek (2001) özel gereksinimli çocukların genellikle çevresiyle iletişim kuramaması nedeniyle mutsuz olduklarını ve sınıftaki çocukların genellikle özel gereksinimli çocuğu görmezden geldiklerini ifade etmektedir. Buradan hareketle özel gereksinimli bireylerin sosyal ilişkilerinde ve iletişim kurma noktasında geri planda kaldıkları sonucuna ulaşmak mümkündür. Özellikle 9-10 yaş aralığındaki özel gereksinimli bireylerin iletişim becerileri oldukça kısıtlıdır. İletişim becerilerinin kısıtlı olması akranları ya da sosyal çevre ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemekte ve yetişkinlerle kurdukları iletişimde farklı problemlere yol açmaktadır (Guralnick, 1990; Sabornie ve Beard, 1990). Akranları ile sosyalleşme sürecinde fazla çaba sarf etmeyen bu bireyler, akranlarının etkileşime girme çabalarına da onların anlayamadıkları şekilde tepkiler verebilmektedirler (Beckman ve Kohl, 1987; Guralnick ve Groom, 1987). Yaşanan bu olumsuzluklar karşısında çocukların bir yandan okulda başarılı olma durumları güçleşirken, diğer yandan başarısızlıklarının asıl sebebinin anlaşılmasından dolayı hem aile hem de çocuk bu başarısızlıktan sorumlu tutulmaktadır (Rea, McLaughlin ve Walter-Thomas, 2002). Tüm bu etkenler ilköğretim başta olmak üzere, diğer tüm eğitim kademelerinde zorlanan, kendini akranlarından dışlanmış hissedilen, yakın çevresi ile ilişkileri bozulan çocukların kişilik gelişimlerini de olumsuz etkilemektedir.

Eğitimin nihai amacı tüm öğrenciler için olduğu gibi özel gereksinime ihtiyaç duyan öğrenciler için de yaşamlarının ilerleyen zamanlarında başka insanlara bağımlı olmadan hayatlarını devam ettirmelerini, var olan iletişim problemlerini en aza indirmelerini ve toplumla iç içe yaşamlarını sağlamaktır (Doğru, 2009). Bu hedefe ulaşılması eğitim ihtiyaçlarının bireysel farklılıklar doğrultusunda belirlenmesi ve eğitim ortamlarının bu ihtiyaçlara uygun hale getirilmesi ile mümkün olabilmektedir (Cavkaytar, 1999; Eripek, 1996). Şüphesiz her çocuk özeldir ve her çocuğun öğrenme şekli birbirinden doğal olarak farklılık göstermektedir. Özel gereksinimli çocukların sahip olduğu öğrenme güçlükleri, onların eğitiminde farklı yöntem ve tekniklerin uygulanmasını gerektirmektedir. Özel gereksinimli bireylerin eğitiminde kullanılacak farklı eğitim ve öğretim yaklaşımları vardır. Örneğin günümüzde benimsenen çağdaş eğitim programlarının çoğunda etkin öğrenme yöntemine başvurulmaktadır. Etkin öğrenme yönteminde çocuklar pasif bir alıcı konumundan ziyade bu sürece etkin olarak katılan, hareket eden ve bir şeyler üreten çocuklar olarak yetiştirilmektedir (Doğru, 2009). Etkin öğrenme yöntemlerinin

birçok farklı alanı olmakla birlikte bunlardan en yaygın olarak kullanılanları arasında görsel sanat eğitimi yer almaktadır. Özel gereksinimli bireyler için görsel sanatlar eğitimi, onların var olan bilgi ve beceri düzeylerini geliştirmek için mevcut ihtiyaçlarını da dikkate alarak oluşturulmuş görsel sanat etkinliklerinin bütünü olarak ifade edilmektedir (Salderay, 2008). Özel gereksinimli bireylere yönelik gerçekleştirilen görsel sanat çalışmalarında hedef, sanatsal bir ürün üretmekten ziyade öğrencinin gelişimine katkı sağlamaktır (Erim ve Caferoğlu, 2012).

Görsel sanat çalışmaları aracılığıyla çocukların zihinsel, devinimsel ve sosyal becerilerinin en iyi şekilde desteklenmesi sağlanır. Görsel malzemelerin sıkça kullanıldığı alanlardan biri de çocuk resimleridir. Resim ve çocuk birbirini tamamlayan, iletişimin temel unsurları arasında yer almaktadır (Artut, 2004). Kendilerini sözel olarak ifade edemeyen çocukların duygu ve düşüncelerini en iyi yansıtmaya yollarından biri olan resim, çocuğun dış dünyayı nasıl algıladığının da bir göstergesidir (Yaşar ve Aral, 2009). Bu açıdan bakıldığında, çocuklar çevrelerindeki tüm uyarıcılar ile ilgili düşünce ve hislerini resimlere aktarmaktadır. Çocukların yaptığı resimler onları duygusal olarak etkileyen olayları yansıtmaya noktasında konuşmaktan çok daha etkili bir yoldur. Çocuklar henüz kendini yetişkinler kadar sözlü ifade etme yeteneğine sahip olmasa da yaptıkları resimler iyi analiz edildiğinde bize iç dünyalarına dair önemli izler bulma imkânı sağlar (Beytut, Bolışık, Solak ve Seyfioğlu, 2009). Gross ve Haynes (1998) resmin çocuklarla sözlü iletişimi kolaylaştırma noktasında ne kadar etkili olduğunu tespit etmek için birçok çalışma yapmış ve resim çizmenin çocukların iletişim becerilerini önemli ölçüde geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Yavuzer (2010)'e göre, çocuğun iç dünyasını daha iyi anlayabilmek için çocuk hakkında toplanan tüm bilgilerin resimlerde anlatılan duygu, düşünce, nesne ya da kavramlarla ilişkilendirilmesi; çocuğun başından geçen olaylar ya da yakınındaki kişiler hakkındaki tutumlarının değerlendirilmesinde, bilinçaltında gizli kalan duyguların açığa vurulmasında, yaşanmış travmaların su yüzüne çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakış açısından hareketle araştırmada özel gereksinimli 9-10 yaş çocukların okul ortamındaki iletişim becerilerinin akranları ile olan ilişkileri açısından çizdikleri resimler aracılığıyla tespit edilmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma özel gereksinimli çocukların okul ortamlarındaki iletişim becerilerinin çizdikleri resimlerdeki özel belirti ve işaretler aracılığıyla tespit edilmesi amacıyla nitel araştırma yaklaşımlarından durum çalışması modeline göre yürütülmüştür. Durum çalışması nasıl ve niçin sorularına yanıt aramak amacıyla aralarında nedensel bağlantı olduğu varsayılan olayları açıklamada, tanımlamada ve keşfetmede kullanılmaktadır (Yin, 1984).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Karadeniz Bölgesindeki bir rehabilitasyon merkezinde “disleksi (2), hafif düzeyde zihinsel engelli (2), dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (2)” tanısıyla eğitim alan 9-10 yaş aralığındaki toplam 6 ilkokul 3. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada çalışma grubunun belirlenmesi için amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yönteminde çalışma grubunun, bilgi verme açısından zengin olması ve araştırmanın problemi ile ilgili niteliklere sahip kişiler arasından seçilmesi gerekmektedir (Büyüköztürk, 2012; Marshall, 1996). Araştırmada farklı düzeylerde özel gereksinime sahip olan öğrencilerin yaşadıkları uyum ve davranış problemleri ölçüt olarak kabul edilerek, çalışma grubu oluşturulmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Uygulanması

2.3.1. Resim Çalışmaları

Araştırmada veri toplama aracı olarak çocuklara çizdirilen “teneffüs” konulu resim çalışmaları kullanılmıştır. Bu kapsamda çocukların okul ortamındaki iletişim becerilerinin nasıl olduğunu resim çalışmaları üzerinden belirli işaret ve belirtileri kullanarak tespit etmek amacıyla çocuklara “senden okulda arkadaşlarınla geçirdiğin bir teneffüsünü resmetmeni istiyorum” komutu verilmiştir. Verilerin toplanması sürecinde rehabilitasyon merkezi ile iletişime geçilmiş, çalışmanın amacı hakkında aile ve özel eğitim öğretmenleri bilgilendirildikten sonra gerekli izinler alınmıştır. Resimlerin yapılması için öğrencilerin ve öğretmenlerin çalışma takvimi dikkate alınarak belirli gün ve saatler doğrultusunda randevu alınmıştır. Randevu günü öğrencilerle çalışma öncesinde kısa bir sohbet edilmiş ve onlara yapacakları resmin içeriği hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Daha sonra her öğrenciye rahat ve özgür bir çizim ortamı sağlamak adına ayrı masalar temin edilmiştir. Her öğrenciye gelişim düzeyleri dikkate alınarak kuru boya, suluboya ve pastel boya olmak üzere tercihleri doğrultusunda farklı boyalar, kâğıt ve diğer malzemeler verilmiştir. Öğrenciler istedikleri boylarla resimleri çizdikten sonra resimlerinde ne anlatmak istedikleri her bir öğrenciye tek tek sorularak alınan bilgiler not edilmiştir.

2.3.2. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Çalışma grubunun uyum ve davranış problemleri her öğrenciden sorumlu özel eğitim öğretmenleriyle görüşme yapılarak belirlenmiştir. Öğretmenlere çocukların özel gereksinimleri, uyum ve davranış problemleri, sınıf içi ve sınıf dışı durumları hakkında sorular sorularak, çocukların sosyal ve akademik durumları hakkında bilgi edinilmiştir. Elde edilen bilgiler çocukların özel gereksinimlerine bağlı olarak okul ortamındaki uyum ve davranış problemlerinin belirlenmesi aşamasında kullanılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Çocuklara çizdirilen teneffüs konulu resimler, araştırmacılar tarafından çocuk resimlerinin analizinde kullanılan ve farklı kaynaklardan derlenen (Malchiodi, 2005; Paktuna Keskin, 2010; Yavuzer, 2010) özel belirti ve işaretler dikkate alınarak çözümlenmiştir. Araştırmaya katılan çocukların yaşı, çizgisel gelişim basamakları, toplumsal ve zihinsel gelişimleri dikkate alınarak, “Okul Ortamındaki İletişim Becerilerini Belirleme Kriterleri Formu” geliştirilmiştir. Okul ortamındaki iletişim becerilerini belirleme kriterleri formunda yer alan kriterler şöyledir:

1. Resimde iletişim organlarına yer verme
2. Resimde kullanılan çizgi türleri
3. Resimde bir arkadaş grubuna yer verme
4. Resimde arkadaşlarıyla arasındaki mesafe
5. Resimde kâğıdı kullanma biçimi
6. Resimde kullanılan renkler

Verilerin analizi aşamasında resim çalışmaları ve öğrencilerin resim çalışmalarında ne anlatmak istediklerine ilişkin verdikleri bilgiler her bir kriter bazında karşılaştırılmıştır. İlgili kriterler göz önünde bulundurularak, her bir kritere kendi içinde araştırmanın amacı ile tutarlı kodlar verilerek analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin çözümlenmesinde güvenilirliğin sağlanması amacıyla resimler, araştırmacılar tarafından farklı zamanlarda analiz edilmiş ve araştırmacılar arasındaki uyum katsayısı hesaplanmıştır. Her bir araştırmacının ilgili kriterler ve kodlar arasında yaptığı eşleştirmeler karşılaştırılarak, yapılan analizlerin güvenilirliği, Miles ve Huberman (1994, s. 64)’ın “güvenirlik = (görüş birliği/görüş ayrılığı + görüş ayrılığı) x 100” formülü kullanılarak hesaplanmış ve araştırmacılar arasındaki güvenilirlik %85 bulunmuştur. Miles ve Huberman (1994, s. 64) güvenilirlik oranının %70 ve üzerinde olmasının yeterli olduğunu belirtmektedirler.

3. BULGULAR

Bu bölümde, özel gereksinimli 9-10 yaş çocukların uyum ve davranış problemleri ile okul ortamındaki iletişim becerilerinin çizdikleri resimler aracılığıyla analiz edilmesi sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çocukların özel gereksinimlerine bağlı olarak yaşadıkları uyum ve davranış problemleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Özel Gereksinimli 9-10 Yaş Çocukların Uyum ve Davranış Problemleri

Tanı	Uyum ve Davranış Problemleri	Katılımcılar
Disleksi	Arkadaşlarıyla uyum sorunu	D1, D2
	Neden- sonuç ilişkisini kavrayamama	D1
	Okula uyum sorunu	D1
	Yavaş öğrenme	D1
	Algı problemi	D2
	Teneffüse çıkmama	D2
	Derslere katılım yok	D2
Hafif Düzeyde Zihinsel Engelli	Arkadaşlarıyla uyum sorunu	Z1, Z2
	Algı problemi	Z1, Z2
	Etkinliklerde pasif ve üşengeç	Z1
	Öz bakım becerilerinde eksiklik	Z1
	Düşük akademik başarı	Z1
	Neden- sonuç ilişkisini kavrayamama	Z1
	Hafıza geriliği	Z2
Okuma yazma yok	Z2	
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu	Teneffüse çıkmama	H1, H2
	Arkadaşlarıyla uyum sorunu	H1, H2
	Kendine güvensizlik	H1, H2
	Psikolojik problemler	H1
	Sınıfta en arkada oturma	H1
	Çelişkili ifadeler	H1
	Algı problemi	H1
	Hafıza geriliği	H1
Konuşma geriliği	H2	

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan özel gereksinimli 9-10 yaş çocukların, özel eğitim öğretmenleriyle yapılan görüşmeler neticesinde uyum ve davranış problemlerinin “disleksi”, “hafif düzeyde zihinsel engelli”, “dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu” şeklinde tanılandığı görülmektedir. Disleksi tanısı olan D1 ve D2 kodlu çocukların genel olarak arkadaşlarıyla uyum problemi yaşadıkları, D1’in yavaş öğrenmeye bağlı olarak okula uyum sağlamada zorlandığı ve olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kuramadığı tespit edilmiştir. Özel eğitim öğretmenin D1 hakkındaki görüşleri şöyledir: “Hayal dünyası çok geniş, çok ayrıntılı konuşuyor. Belli başlı arkadaşları var,

onlarla oyun oynuyor. O arkadaşlarını ise sadece onunla oynadıkları için seviyor. Diğer arkadaşları onu dışlıyor ve onlarla bazen kavga ediyor. Arkadaşları onunla bir şeyler paylaştığında çok mutlu oluyor. Sınıf dışında teneffüslerini araba yarışı oynamakla geçiriyor. Disleksi sorunundan dolayı sınıfı ve okulu yarış pisti ve oyun ortamı olarak görüyor”. D2 ise, ders aralarında teneffüse çıkmamakta ve algı problemi nedeniyle derslere katılım sağlamamaktadır. Özel eğitim öğretmenin D2 hakkındaki görüşleri şöyledir: “Sınıfın içinde bir arkadaş grubu yok. Hiç arkadaşı olmadığı için teneffüse neredeyse hiç çıkmıyor. Babasına özlem duyduğundan dolayı sınıfın kapısında onu bekliyor. Arkadaşlarının ona kötü davrandığını belirten ifadeleri var. Derslere katılımı yok denecek kadar az”. Hafif düzeyde zihinsel engelli tanısı olan Z1 ve Z2 kodlu çocukların da algı ve arkadaşlarıyla uyum problemi yaşadıkları görülmektedir. Özel gereksinimine bağlı olarak Z1, giyinip soyunma, beslenme ya da temizlik gibi öz bakım becerilerinde zorluk yaşamasının yanında düşük bir akademik başarı sergilemekte ve etkinliklere katılım konusunda geri kalmaktadır. Özel eğitim öğretmenin Z1 hakkındaki görüşleri şöyledir: “Sadece iki arkadaşı var onların dışında arkadaşı yok. Diğerleri onunla oynamıyor ve onları hiç sevmiyor. İki arkadaşından başka kimseyi istemiyor”. Z2 ise okuma yazma bilmemekte ve hafıza geriliği yaşamaktadır. Özel eğitim öğretmenin Z2 hakkındaki görüşleri şöyledir: “İkili ilişkilerinde çok saygılı ve düzgün konuşuyor. Ancak algılaması zayıf ve çok kısa sürede unutabiliyor. Okuma yazması yok. Sadece adını yazabiliyor. Sınıfta sadece resim yapıyor. Resim yapmayı çok seviyor. Bir tane arkadaşı var onunla teneffüste futbol oynuyor. Kimsenin onu aralarına almadığını söylerken “Ben arkadaşlarıma hiçbir şey etmem” şeklinde bir savunmaya giriyor”. Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı olan H1 ve H2 kodlu çocukların kendine güven konusunda problem yaşadıkları, arkadaşlarıyla uyum sorununa bağlı olarak genellikle teneffüse çıkmadıkları tespit edilmiştir. Özel gereksinimine bağlı olarak H1, hafıza geriliği ve algı problemi yaşamakta ve özel eğitim öğretmeni tarafından şu şekilde tanılanmaktadır: “Arkadaşlarıyla oynamaz. Kötü söz söylediği için arkadaşları tarafından dışlanıyor ve bu yüzden okuldan uzaklaştırma cezası aldı. Teneffüse çıkmaz hep sınıfta oturur ve sınıfta en arkadadır”. Özel eğitim öğretmenin H2 hakkındaki görüşleri ise şöyledir: “Az da olsa bir arkadaş grubu var. Teneffüste sürekli oyun oynuyor. Ara sıra içerde sırasında oturuyor. Genel olarak teneffüsleri güzel geçiyor ve sürekli oyun oynuyor. Resminde de zaten oynadığı oyunların neredeyse hepsini çizmeye çalışmış”.

Tablo 2: Özel Gereksinimli 9-10 Yaş Çocukların Okul Ortamındaki İletişim Becerileri

Kriterler	Özel Belirti ve İşaretler	Katılımcılar					
		D1	D2	Z1	Z2	H1	H2
İletişim Organlarına Yer verme	Nokta şeklinde ağız			✓			✓
	Kapalı ve dar çizgi şeklinde ağız				✓	✓	
	Zikzak çizgi şeklinde ağız		✓				
	Ağız çizilmemiş	✓					
	Nokta şeklinde göz		✓	✓	✓	✓	✓
	Belirgin/İri çizilmiş gözler					✓	
	Göz çizilmemiş	✓					
	Normalden büyük çizilen kafa					✓	
	Uçları iki ayrı yönde ayaklar		✓				
	Kulak çizilmemiş	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Kullanılan Çizgi Türleri	Diyagonal çizgi (çapraz/köşegen)	✓	✓	✓			✓
	Yatay çizgi	✓	✓		✓		✓
	Eğri çizgi	✓					
	Düşey çizgi						✓
	Birbirini kesen çapraz çizgi					✓	
Arkadaş Grubunu Resme Dâhil Etme	Arkadaş grubuna yer vermiş	✓		✓	✓	✓	✓
	Arkadaş grubuna yer vermemiş		✓				
Arkadaşlarıyla Arasındaki Mesafe	Arkadaşlarına yakın mesafede					✓	
	Arkadaşlarına uzak mesafede			✓	✓		✓
	Kendini resmetmemiş	✓					
Kâğıdı Kullanış Biçimi	Kâğıdın üstüne yerleştirme			✓			
	Kâğıdın altına yerleştirme		✓		✓		
	Kâğıdın tümüne yerleştirme	✓					✓
	Kâğıdın soluna yerleştirme					✓	

Tablo 2'ye göre, özel gereksinimli 9-10 yaş çocukların okul ortamındaki iletişim becerileri, çizdikleri resimlerde “iletişim organlarına yer verme”, “kullanılan çizgi türleri”, “arkadaş grubunu resme dahil etme”, “arkadaşlarıyla arasındaki mesafe” ve “kağıdı kullanım biçimi” olmak üzere beş farklı kategoride değerlendirilmiştir. İletişim organlarına yer verme kategorisi incelendiğinde hafif düzeyde zihinsel engelli tanısı olan Z1 ve dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı olan H2 kodlu çocukların ağız organına “nokta” şeklinde yer verdikleri, yine dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı olan H1 ve hafif düzeyde zihinsel engelli tanısı olan Z2 kodlu çocukların ise ağız organını “kapalı ve dar çizgi” şeklinde resmettikleri görülmektedir. Disleksi tanısı olan D2 ağız organını zikzak çizgi şeklinde resmederken; disleksi tanısı olan D1'in iletişimin önemli bir göstergesi olan ağız organına yer vermediği görülmektedir. Özel gereksinimli çocukların uyum ve davranış problemlerine yönelik bilgiler incelendiğinde genellikle arkadaşları ile uyum sorunu yaşadıkları görülmektedir. Özellikle H1 kodlu çocuğun iletişim organı olan “ağız” detayını kapalı ve dar çizgi şeklinde resmetmesi de insanlarla iletişim kurma noktasında çekingen bir tavır sergilediği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim H1'in uyum ve davranış probleminde birkaç defa kötü söz söyleyip okuldan uzaklaştırma alması da bu durumu desteklemektedir. İletişim organlarından biri olan göz ise, D2, Z1, Z2, H1 ve H2 kodlu çocuklar tarafından “nokta” şeklinde resmedilmiştir. H1 sadece kendisi olarak resmettiği figürde belirgin ve iri çizilmiş göz detayına yer vermiş ve yine kendisini arkadaş grubuna göre normalden daha büyük çizdiği kafa ile resmetmiştir. D2 ise yine kendisi olarak tanımladığı figürde ağlayan göz detayına yer vermiştir. D1 kodlu öğrenci ise figürlerde göz detayına yer vermemiştir. Disleksi tanısı konan D1, kendisi olarak resmettiği figürün detaylarında uçları iki yöne doğru resmettiği ayak organı ile insanlarla iletişim kurmakta zorluk çeken bir kişilik yapısının ip uçlarını vermektedir. Ayrıca özel gereksinimli tüm çocukların resimlerinde kulak organına da yer verilmediği görülmektedir. Kullanılan çizgi türleri kategorisi incelendiğinde çocukların çoğunlukla yatay ve diyagonal çizgi çeşitlerini kullandıkları görülmektedir. Farklı olarak dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı olan H1'in birbirini kesen çapraz çizgi ve H2'nin de düşey çizgi şeklinde detaylara yer verdiği görülmektedir. Disleksi tanısı olan D1 ise, yatay ve diyagonal çizgilerin dışında eğri çizgilere de yer vermiştir. Arkadaş grubunu resme dahil etme ve arkadaşlarıyla arasındaki mesafe kategorileri incelendiğinde D1, Z1, Z2, H1 ve H2 kodlu özel gereksinimli çocukların resimlerinde arkadaş grubuna yer vermelerine karşın; disleksi tanısı konan D2'nin resminde arkadaş grubuna yer vermemesi ve sadece kendini mutsuz ve ağlayan gözlerle resmetmesi dikkat çekicidir. Yine disleksi tanısı konan D1, resminde arkadaş grubuna yer vermesine rağmen kendisini resme dahil etmemiştir. Z1, Z2 ve H2 kendisini arkadaşlarına uzak mesafede resmederken, sadece H1 kodlu çocuk kendisini arkadaşlarıyla yakın mesafede resmetmiştir. Bu durum özel gereksinimli çocukların iletişim becerilerine bağlı olarak akran ilişkilerinde ya da sosyal çevre ile olan ilişkilerinde zorlandıkları şeklinde yorumlanabilir. Kağıdı kullanım biçimi kategorisi incelendiğinde sadece D1 ve H2 kodlu özel gereksinimli çocukların kağıdın tümünü kullandıkları, D2 ve Z2 kodlu çocukların nesne ve figürleri kağıdın alt tarafına yerleştirdikleri görülmektedir. Z1 resim kağıdının üst tarafını kullanırken; H1 nesne ve figürleri kağıdın soluna yerleştirmiştir.

Tablo 3: Özel Gereksinimli 9-10 Yaş Çocukların Resimlerinde Kullandıkları Renkler

Özel Gereksinim		Tercih Edilen Renkler						
		Kırmızı	Mavi	Siyah	Yeşil	Kahve	Mor	Turuncu
Disleksi	D1		✓	✓				
	D2	✓	✓	✓		✓		
Hafif Düzeyde Zihinsel Engelli	Z1	✓						
	Z2			✓	✓			
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu	H1	✓	✓		✓	✓	✓	✓
	H2	✓	✓	✓	✓			

Tablo 3'e göre, araştırmaya katılan özel gereksinimli 9-10 yaş çocukların resimlerinde çoğunlukla “kırmızı”, “mavi”, “siyah” ve “yeşil” renkleri tercih ettikleri görülmektedir. Renklerin insan psikolojisi üzerinde etkili olduğu bilinmekte ve bazı durumlarda tercih edilen renkler dikkate alınarak, bireylerin

duyguları hakkında değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bu doğrultuda kırmızı rengin tüm özel gereksinim kategorilerinde D2, Z1, H1 ve H2 kodlu çocuklar tarafından tercih edilirken; mavi rengin, disleksi tanısı olan D1 ve D2 kodlu çocuklar ile dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanısı olan H1 ve H2 kodlu çocuklar tarafından tercih edildiği görülmektedir. Siyah renk, tüm disleksi grubunda tercih edilirken; diğer özel gereksinim gruplarında Z2 ve H2 kodlu çocuklar tarafından seçilmiştir. Yeşil renk ise, dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanılı çocukların her ikisi tarafından kullanılırken; hafif düzeyde zihinsel engeli olan Z2 tarafından da tercih edilmiş, mor ve turuncu renkler ise, sadece dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanısı olan H1 tarafından kullanılmıştır. Yine tabloda kahverenginin sadece disleksi tanısı olan D2 ve dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanısı olan H1 kodlu çocuklar tarafından tercih edildiği görülmektedir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırma sonuçlarına göre, disleksi, hafif düzeyde zihinsel engelli, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı olan özel gereksinimli 9-10 yaş çocuklar, okul ortamında arkadaşlarıyla uyum ve algı problemi yaşamakta ve olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kuramamaktadırlar. Bu problemler özel gereksinimli çocuklarda iletişim ve özgüven eksikliğine bağlı olarak, etkinliklere katılmama, teneffüse çıkmama ya da sınıfta en arkada oturma gibi okula uyum sorunlarını beraberinde getirmektedir. Yapılan araştırmalar özel gereksinimli çocukların çoğunun genellikle düşük öz saygı geliştirdiklerini ve bu durumun onlarda saldırganlık, özgüven eksikliği ya da kendini yenilgiye uğratma hissi gibi anti-sosyal davranışlara yol açtığını göstermiştir. Ayrıca özel gereksinimli olmayan bireylerin, özel gereksinimli bireylere karşı ayrımcı davranışlar sergilemeleri, arkadaşları arasında sosyal kabul edilebilirlik sorununun da ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Akinyemi, 2004 ve Anderson, 2004'ten akt. Bolu-Steve, Olawuyi ve Gbolade, 2017). Nitekim özel gereksinimli çocuklar tarafından çizilen "teneffüs" konulu resimler, çocukların sosyal ilişkilerinde pasif ve arkadaşları ile uyum sorunlarına bağlı olarak kendilerini ifade etmede yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Resimler bireylerin varlığını, düşüncelerini ve iç benliğini anlatmaktadır (King, 1995'den akt. Farokhi ve Hashemi, 2011). Çocuğun iç dünyasını tanımadada, çocuk hakkında elde edilen bilgilerin resim yoluyla desteklenmesi, çocuğun yaşadığı olaylar ya da çevresindeki kişiler hakkındaki tutumlarının değerlendirilmesinde, tanı koymada ve tedavi sürecinde yol gösterici olmaktadır (Yavuzer, 2010). Araştırmada özel gereksinimli çocukların yaptıkları resimlerde özel gereksinimlerine bağlı olarak, "ağız" organını "nokta", "kapalı ve dar çizgi" ya da "zikzak çizgi" şeklinde resmettikleri tespit edilmiştir. Disleksi tanısı olan bir katılımcı ise ağız organını resmetmemiştir. Çizimlerde ağız şekli genellikle mutlu ya da hüzünlü bir ruh halinin ifadesi olarak kullanılmaktadır (Jolley, 2010'dan akt. Rose, 2014). Farokhi ve Hashemi (2011), çok fazla konuşan ya da saldırgan davranışlar sergileyen çocukların çok büyük bir ağız çok büyük dişlerle birlikte resmettiğini vurgulamaktadır. Altınköprü'ye (2003) göre, çocuk resimlerinde kapalı, dar ve çizgi şeklinde resmedilen ağız, çocuğun insanlarla ilişki kurmaktan çekindiğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Yapılan çalışmada özel gereksinimli çocukların resimlerinde ağız organına nokta şeklinde ya da kapalı, dar, çizgi şeklinde yer vermeleri özel gereksinimlerine bağlı olarak akran ilişkilerinde çekingen olduklarının ve iletişim problemleri yaşadıklarının bir göstergesi olarak görülmektedir.

Araştırma sonuçları özel gereksinimli çocukların "göz" organına büyük çoğunlukla "nokta" şeklinde yer verdiklerini, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı olan bir çocuğun sadece göz organını belirgin ve iri bir şekilde resmettiğini göstermektedir. Yine aynı çocuk resminde belirgin ve iri çizilmiş göz detayının yanında normalden büyük çizdiği "kafa" detayıyla da dikkat çekmektedir. Altınköprü'ye (2003) göre nokta şeklinde çizilen gözler, bireyin çevresi ile ilişkilerinin yetersiz ve çocuğun içe dönük oluşu ile ilişkilendirilirken; belirgin ve iri çizilen gözler ise, bireyin çevresi ile ilişki kurma isteğini yansıtabilmektedir. Çocukların sanatsal gelişim basamaklarına bağlı olarak dört yaşlarından itibaren göz organını göz bebeğini de ekleyerek resmettiklerini ifade eden Akkapulu (2010), nokta şeklinde çizilen gözlerin bireyin olumsuz duygularını ve üzüntülerini saklama eğilimini; normalden büyük olarak resmedilen göz organının ise tedirginlik ve kaygı belirtisi olarak görüldüğünü belirtmektedir. Kafanın normalden daha büyük ya da insan figürü ile orantısız olacak şekilde resmedilmesi ise, çocuğun duygusal ve sosyal olarak denge kurmakta zorlandığını göstermektedir (Çankırılı, 2011; Dilci, 2014). Araştırma sonuçlarına göre disleksi tanısı olan çocuklardan biri, kendisini uçları iki ayrı yöne bakan ayak detayları ile resmetmiştir. Bahçıvan-Saydam'a (2004) göre, uçları iki ayrı yöne bakan ayak detayları bireyin, geçmiş ve gelecek arasındaki kaygıları nedeniyle büyümekle çocuk kalmak arasında

yaşadığı kararsızlığın bir sonucu olarak yorumlanmaktadır. Yavuzer (2010) çocukların sanatsal gelişimlerine bağlı olarak beş yaşın sonlarına doğru figürlere kulak detayını eklediklerini vurgulamaktadır. Çocukların sosyal ilişkileri hakkında ip uçları veren kulaklar resme dahil edilmemişse, çocuğun sosyal çevresi ile olan ilişkilerinde problem olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Altınköprü, 2003). Yapılan araştırmada özel gereksinimli çocukların resimlerine kulak detayı eklemedikleri görülmektedir. Bu doğrultuda özel gereksinimli çocukların yaptıkları resimlerde özel gereksinimlerine bağlı olarak iletişim organlarına, akran ilişkilerinde çekingenliğin, yetersizliğin ya da iletişim problemlerinin bir göstergesi olarak yer verdikleri, kendilerini sanatsal olarak ifade ederken çevrelerine karşı bir set oluşturma ya da ilişkiden kaçınma motivasyonu sergiledikleri sonucuna varılmıştır.

Araştırma sonuçları özel gereksinimli çocukların resimlerinde iletişim becerilerinin ve sosyalleşmenin bir göstergesi olarak çoğunlukla “yatay ve diyagonal” çizgileri kullandıklarını göstermektedir. Atalayer (1994) yatay çizgilerin durgunluk, dinginlik ve içsel sessizliği yansıttığını ifade etmektedir. Diyagonal (çapraz) çizgiler ise, birbirine zıt etki yaratması nedeniyle rahatsız edici olarak algılanmakta ve dengesizlik, güvensizlik gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir (Güngör, 2010). Arkadaşları tarafından dışlanan ve fiziksel şiddet uyguladığı gerekçesi ile okuldan uzaklaştırma cezası alan dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanılı katılımcı ise teneffüs konulu resminde birbirini kesen çapraz çizgilere yer vermiştir. Özkartal’a (2009) göre birbirini kesen çizgiler çatışma ve şiddet duygusunu ifade etmektedir. Güngör (2010) ise, farklı noktalarda kesişen çizgilerin kavga ve çatışma duygusu yarattığını belirtmektedir. Yapılan araştırmalar özel gereksinimli çocukların “teneffüs” konulu resimlerinde kullandıkları çizgilerle ilişkilendirildiğinde, okul ortamında akranları ile iletişim problemi yaşadıkları ve öz güven duygularının iletişim ve sosyalleşme becerileri açısından yetersiz olduğu görüşünü desteklemektedir. Araştırma sonuçlarına göre, özel gereksinimli çocuklar resimlerine genellikle bir arkadaş grubunu dâhil etmiş ancak çoğunluğu kendilerini arkadaşlarına uzak mesafede resmetmiştir. ValÂs (1999) yaptığı araştırmada öğrenme güçlüğü tanısı alan öğrencilerin akranları tarafından daha az kabul gördüğünü, benlik saygılarının düşük olduğunu ve kendilerini daha fazla yalnız hissettiklerini ortaya koymuştur. Bu durum özel gereksinimli çocukların resimlerinde kendilerini arkadaş çevresinden uzakta resmetmelerinin nedeni olarak görülmektedir. Yine araştırma sonuçlarına göre sadece disleksi ve dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanılı iki katılımcının teneffüs konulu resim çalışmalarında kağıdın tümünü kullandıkları diğer katılımcıların ise, nesne ve figürleri kağıdın alt, üst ve sol tarafına yerleştirdikleri tespit edilmiştir. Foley ve Mullis’e (2008) göre, resimde kağıdın alt kenarının kullanılması yetersizlik ve güvensizlik duygularının ve destek ihtiyacının göstergesidir. Resimde figürlerin üst tarafa yerleştirilmesi, dengesizlik ya da sağlam bir temel olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır (Di Leo, 1973’ten akt. Foley ve Mullis, 2008). Buck’a göre duygusal doyum arayan bireyler çizimleri genellikle resim kağıdının sol tarafına yerleştirmektedir (Di Leo, 1983’den akt. Uzunboylu ve Evram, 2017). Dolayısıyla da çocukların teneffüs ortamında kendilerini resmederken kâğıdı konumlandırma biçimleri, çocuklarda kendine güvensizlik, içine kapanıklık, yetersizlik ya da kendini anlama ve ifade etmede içgörüsü eksikliği yaşadıkları sonucunu ortaya koymaktadır.

Araştırma sonuçları özel gereksinimli çocukların resimlerinde “kırmızı”, “mavi”, “siyah” ve “yeşil” renkleri kullandıklarını göstermektedir. Yaşamsal gücün ifadesi olarak kırmızı renk sonuç, başarı, harekete geçme ya da kazanma gibi duygusal ifadeleri temsil etmektedir (Abbasi, Talaei, Talaei ve Rezaei, 2014). Ayrıca baskın ve etkili bir renk olarak kırmızının kaçınma motivasyonunu tetiklediği de ifade edilmektedir (Bakhshi ve Gilbert, 2015). Mavi rengin ise insanları iç dünyalarına odakladığı ve içine kapanık davranışlara sebep olduğu vurgulanmaktadır (Elliot ve Maier, 2007). Siyah rengin yokluğu, karmaşıklığı, kötülüğü, ölümü, korku, boşluk, isyan ve üzüntü gibi kavramları; yeşil rengin ise gözleri yatıştırıcı bir etki yarattığına inanılmakta ve bazen kıskançlıkla ilişkilendirilerek, tüm kötülüklerin kaynağı olarak yorumlanabilmektedir (Keskar, 2010). Ece ve Çelik, (2008) araştırmalarında öğrenme bozukluğu ve hiperaktivite-dikkat bozukluğu özellikleri gösteren öğrencilerin en çok kırmızı rengi; down sendromu olan öğrencilerin turuncu rengi ve epilepsi rahatsızlığı bulunan öğrencilerin ise soğuk renklerden maviyi tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Özel gereksinimli çocukların resimlerindeki renk kullanımları yine resimlerinde iletişim organlarına ya da arkadaş grubuna yer verme gibi resim değerlendirme kriterleri açısından ele alındığında akranları ile yaşadıkları iletişim problemlerinin onları duygusal olarak olumsuz anlamda etkilediği sonucu ile ilişkilendirilmektedir.

Picard ve Gauthier' a (2012) göre, çocukların gerçekliği tasvir ederken kullandığı görsel gerçekçilik derecesine yönelik olarak, motor becerileri, bilişsel gelişim yönleri, duygusal durumları ya da kişilik özelliklerindeki değişiklikler gibi durumların analiz edilebilmesi bakımından resimler, çocukların psikolojik işleyişlerinin çeşitli yönlerine ışık tutmaktadır. Bu nedenle çocukların en sevdiği etkinliklerden biri olan resim, bazen psikolojik bir ruh halini bazen de temel duyguları yansıtmaya nedeniyle temsil ettiği için çok daha fazlası olarak kabul edilmektedir (Ives, 1984). Tüm bu sonuçlardan hareketle Gross ve Haynes (1998)'in çalışmasından da yola çıkarak resmin çocuklarla sözlü iletişimi kolaylaştırdığı, resim çizmenin çocukların iletişim becerilerini, duygularını ve algılarını arttırdığını söylemek mümkündür.

Bu sonuçlar ışığında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

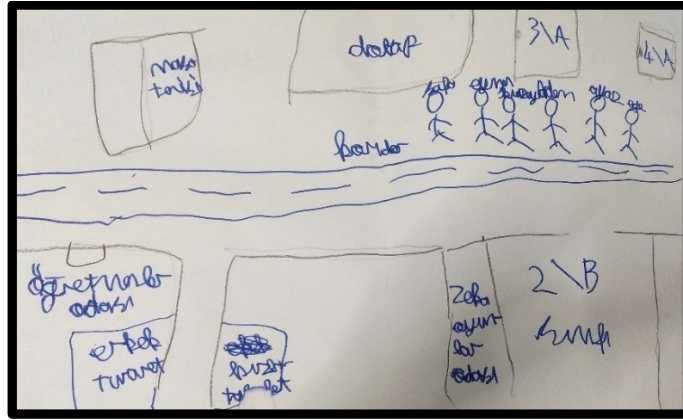
- Özel gereksinimli çocukların duygusal ve psikolojik gelişimlerine katkı sağlayacak farklı sanatsal etkinliklerle desteklenen öğrenme ortamlarında, kendi yetenek ve yaratıcılıklarının ön plana çıkarılarak iletişim kurma becerilerinin geliştirilmesi önerilmektedir.
- Resimlerine değer verildiğinin göstergesi olarak, özel gereksinimli çocukların resimleri hakkında yapılan karşılıklı ve yapıcı konuşmalar, onların özgür, yaratıcı, özgüvenli ve bağımsız davranışlar geliştirmeleri bakımından etkili olabilir. Bu nedenle özel gereksinimli çocuklar yaptıkları resimler üzerine konuşurulmalıdır.
- Görsel sanatlar dersi uygulama alanları konusunda özel eğitim öğretmenlerinin bilgilendirilmesi, desteklenmesi ve bu konuda hizmet içi eğitimler düzenlenmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

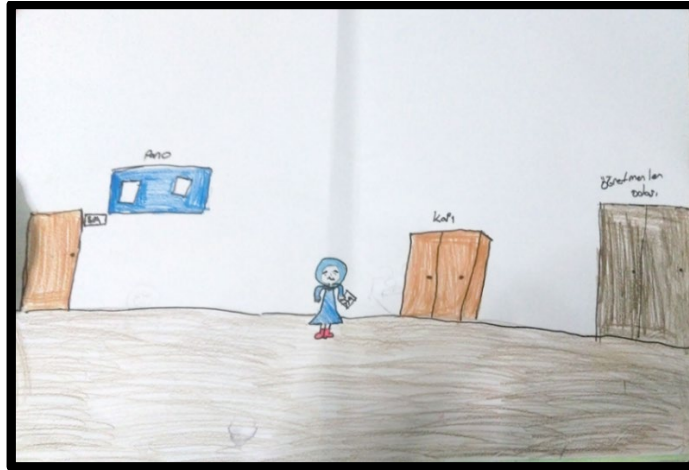
- Abbasi, M. A., Talaei, A., Talaei, A. ve Rezaei, A. (2014). The Use of appropriate colors in the design of children's room: A short review. *International Journal of Pediatrics*, 2(4.1), 305-312.
- Akkapulu, F. (2010). İnsan çizimlerinin projektif bir yöntemle değerlendirilmesi. *Yansıtma Psikopatoloji ve Projektif Testler Dergisi*, 14, 21-30.
- Altınköprü, T. (2003). *Çocuğun başarısı nasıl sağlanır?*, İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Artut, K. (2004). Okul öncesi resim eğitiminde çocukların çizgisel gelişim düzeylerine ilişkin bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 223-234.
- Atalayer, F. (1994). *Temel sanat öğeleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ataman, A. (2003). *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim*. A. Ataman (Ed). Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş içinde s. 9-31. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Bahçıvan-Saydam, R. (2004). Çocuk çizimlerinin klinik değerlendirmedeki yeri. *Yansıtma Psikopatoloji ve Projektif Testler Dergisi*, 1(1-2), 111-124.
- Bakhshi, S. ve Gilbert, E. (2015). Red, purple and pink: The colors of diffusion on pinterest. *PLoS ONE*, 10(2), e0117148.
- Beckman, P. J., ve Kohl, F. L. (1987). Interaction of preschoolers with and without handicaps in integrated and segregated settings: A longitudinal study. *Mental Retardation*, 25, 5-11.
- Beytut, B., Bolışık, B., Solak, U ve Seyfioğlu, S. (2009). Çocuklarda hastaneye yatma etkilerinin projektif yöntem olan resim çizme yoluyla incelenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3), 35-44.
- Bolu-Steve, F. N., Olawuyi B. ve Gbolade, O. P. (2017). Challenges encountered by students in the school for special needs in Kwara State, Nigeria. *AJESI - Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 7(1): 184-202.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). Örneklem Yöntemleri. <http://w3.balikesir.edu.tr/~msackes/wp/wp-content/uploads/2012/03/BAY-Final-Konulari.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Cavkaytar, A. (1999). Zihin engellilere özbakım ve ev içi becerilerinin öğretiminde bir aile eğitimi programının etkililiği. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(3), 40-50.
- Çankırlı, A. (2011). *Çocuk resimlerinin dili*. İstanbul: Zafer Yayınları.
- Dilci, T. (2014). *Aile içi yaşamın çocuk resimlerindeki izi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Doğru, S. S. Y. (2009). Özel eğitimde kullanılan alternatif programlar: Montessori Yaklaşımı. *TUBAV Bilim Dergisi*, 2(1), 107-116.
- Ece, A. S. ve Çelik, A. (2008). Öğretilebilir zihinsel engelli öğrencilerin renk seçimleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-24.
- Elliot, A. J. ve Maier, M. A. (2007). Color and psychological functioning. *Association for Psychological Science*, 16(5), 250-254.
- Erim, G ve Caferoğlu, M. (2012). Görsel sanatlar eğitimi dersinin zihinsel engelli çocuklara katkısının özel eğitim öğretmenlerinin görüşleriyle belirlenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 321-342.
- Eripek, S. (1996). *Zihinsel engelli çocuklar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Eripek, S., Özyürek, M. ve Özsoy, Y. (1996). *Geri zekalı çocuklar*, Özel eğitime giriş. Karatepe Yayınları, Ankara.
- Farokhi, M. ve Hashemi, M. (2011). The analysis of children's drawings: Social, emotional, physical, and psychological aspects. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 2219-2224.
- Foley, Y. C. ve Mullis, F. (2008). Interpreting children's human figure drawings: basic guidelines for school counselors. *Georgia School Counselors Association Journal*, 1(1), 28-37.
- Gross, J. ve Haynes, H. (1998). Drawing facilitates children's verbal reports of emotionally laden events. *Journal of Experimental Psychology*, 4(2), 163-179.

- Guralnick, M. (1990). Social competence and early intervention. *Journal of Early Intervention*, 14, 3-14.
- Guralnick, M., ve Groom, J.M. (1987). The Peer relations of mildly delayed and nonhandicapped preschool children in mainstreamed play groups. *Child Development*, 58, 1558-1572.
- Güngör, Ş. (2010). Görsel kompozisyonun bir ögesi olarak çizgi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 15, 85-100.
- Ives, S. W. (1984). The development of expressivity in drawing. *British Journal of Educational Psychology*, 54, 152-159.
- Keskar, G. (2010). Color psychology and its effect on Human Behavior. *Paintindia*, 60(5), 61-64.
- Kırcaali- İftar, G. (1998). *Özel gereksinimli bireyler ve özel eğitim*. S. Eripek (Ed.). Özel Eğitim içinde s, 3-11. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Malchiodi, C. A. (2005). *Çocukların resimlerini anlamak*, (Çev. Yurtbay, T.). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Marshall, M. N. (1996). Sampling for qualitative research. *Family Practice*, 13(6), 522-526.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expveed sourcebook*. (2. Bs.). California: SAGE Publications.
- Özkartal, M. (2009). Resim sanatında çizgi ve çizgi ritmi üzerine. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4, 55-72.
- Özyürek, M. (2001). Öğrenme güçlüğü gösteren çocuklar. İstanbul: Nobel Yayınevi.
- Özyürek, M. (2003). *Öğrenme güçlüğü gösteren çocuklar*. A. Ataman (Ed.). Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Paktuna Keskin, S. (2010). *Çocuk çizgilerindeki giz, çöp çocuk*. (6. Bs). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Picard, D. ve Gauthier, C. (2012). The development of expressive drawing abilities during childhood and into adolescence. Hindawi Publishing Corporation Child Development Research, 2012, 1-7.
- Rea, P. J., McLaughlin, V. L., ve Walter-Thomas, C. (2002). Outcomes for students with learning disabilities in inclusive and pullout programs. *Exceptional Children*, 68(2), 203-223.
- Rose, S. E. (2014). *Development of drawing ability and the attitudes and practices towards children's drawings in steiner and national curriculum schools*. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirement of Staffordshire University for the degree of Doctor of Philosophy.
- Sabornie, E. J., ve Beard, G. H. (1990). Teaching social skills to students with mild handicaps. *Teaching Exceptional Children*, 23(1), 35-38.
- Saenz, L. M., Fuchs, L.S., ve Fuchs, D. (2005). Peer-Assisted Learning Strategies for English language learners with learning disability. *Exceptional Children*, 71(3), 231-247.
- Salderay, B. (2008). *Türkiye'deki zihin engelliler iş okullarında görsel sanatlar dersinin öğrencilerin beceri, davranış ve meslek edinimindeki katkısına yönelik öğretmen görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. (2009). Ağır düzeyde zihinsel öğrenme yetersizliği(öğretilbilir düzeyde) olan çocukların tarih konularından milli değerleri öğrenme süreci ile ilgili bir çalışma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 120-135.
- Uzunboylu, H. ve Evram, G. (2017). Understanding children's paintings in psychological counselling with children. *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences*, 3, 449-463.
- ValÂs, H. (1999). Students with learning disabilities and low-achieving students: Peer acceptance, loneliness, self-esteem, and depression. *Social Psychology of Education*, 3, 173-192.
- Yaşar, M. C. ve Aral, N. (2009). Sanat ürünü olarak çocuk resimleri. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 365, 24-31.
- Yavuzer, H. (2010). *Resimleriyle çocuk, resimleriyle çocuğu tanıma*, (14. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yin, R. (1984). *Case study research: design and methods*. (3. Bs.). California: Sage Publications.

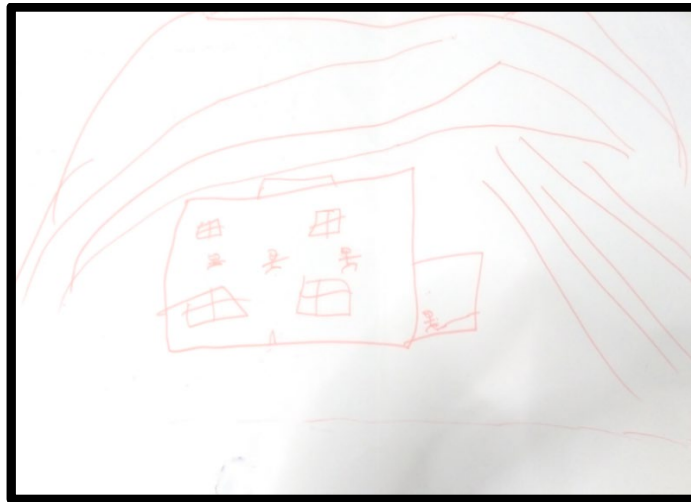
Ek 1. Araştırmada Kullanılan Özel Gereksinimli 9-10 Yaş Çocukların Resimleri

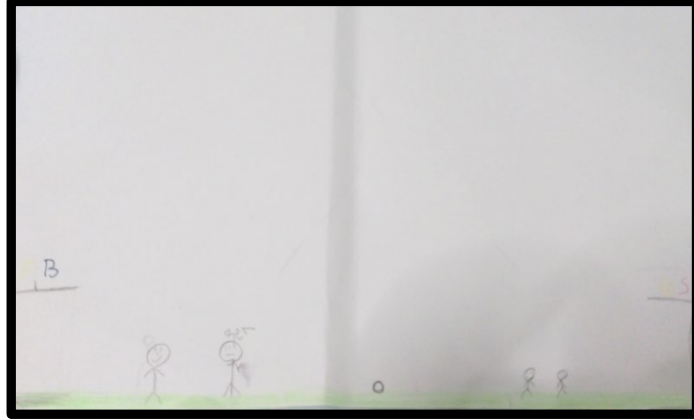
Disleksi Tanısı (D1)

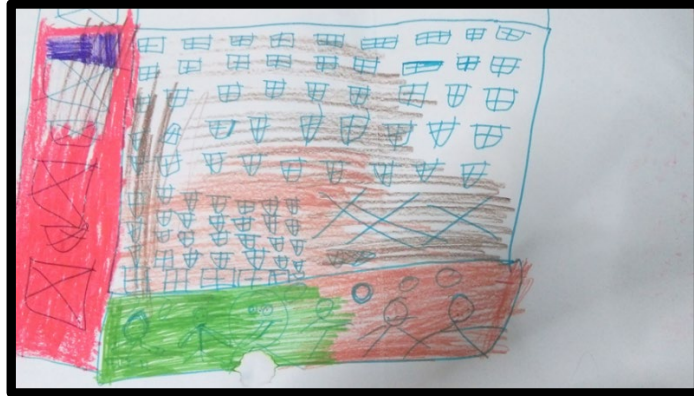
Disleksi Tanısı (D2)

Hafif Düzeyde Zihinsel Engelli Tanısı (Z1)

Hafif Düzeyde Zihinsel Engelli Tanısı (Z2)

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Tanısı (H1)

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Tanısı (H2)